

Ада-ие хуралы

«Кижі болуру— чажындан, аът болуру — кулунундан»

«Кижі болуру— чажындан, аът болуру — кулунундан»

«Кижн болуру — чажындан, аът болуру — кулунундан»

Ажы-төл кижизидери — ындыг-ла амыр эвес үүле. Сактырга белен ышкаш сагындырар, а херек кырында ол ындыг эвес. Ынчалзажок уругларның кижизидилгези-биле холбашкан айтырыглар, шынап-ла, өг-бүле бүрүзүнде болганчок таваржып турарын билир бис. Чамдык ада-иелер кижизидилге ажылынга хамаарышкан бергелерни ажып эртип алыр, а бир чамдыктары ук айтырыгны шиитпирлеп шыдавас. Орус чоннун «Чүнү тарыыр сен, ону ажаар сен» деп үлегер домаанда кончуг шын чугаалаан. Чаш кижинин кижизидилгезинге ада-ие кандыг ужур-дузалыг болурул, оларның кыраан назыны оон хамааржыр, тодаргайлаарга, ада-ие уругларын күш-ажылчы, кызымак, биче сеткилдиг, дузааргак кылдыр өөредип кижизиткенинден аас-кежиктиг болгаш бүзүрелдиг назылыг болурунун магадылалы бар.

«Кижн бүрүзү баштай чаш төл болуп төрүттүнер, оон соонда ада-ие, кырган-авазы азы кырган-ачазы болуп, кижизидикчи болур. Харысалгалыг хүлээлгелерни күүседир апаар, өскээр чугаалаарга, баштай кижизиттинер, а чоорту боду кижизидикчи апаар. Үжүк-бижик, тускай школа черлери чок-даа турда, кижизидилге сайзырап турган». «Кижн болуру — чажындан, аът болуру — кулунундан» деп бурунгу өгбелеривистин чиге чугаалааны база шын. Шынап-ла, өгбелеривис чеже-даа үжүк-бижик билбес чораан болза, кижизидилгеге хамаарылгазы кончуг шыңгыы чораан. Кырган-авамның «Улуг улус чугаазы дыңнавас, аңаа киришпес. Өгбелер мурнундан эртип болбас, хоржок, ада-иең ады баксыраар» дээн чагыыр чораан. Шынап-ла, ажы-төлдүн дөскел чок чоруу болгаш багай кижизидилгези оларның ада-иезинин адынга багай дээрзин билир бис.

Кижизидилге үзүк-соксаал чок болгаш нарын күш-ажыл деп база катап демдеглексеп тур мен. Чаш кижн өске улустун чижээнге чииги-биле өөренип алыр дээрзин ада-иелер база башкылар шупту билир бис. Ынчангаш бо таварылгада, бир дугаарында, ада-ие боттары уруг-дарыынга үлегер-чижек болур ужурлуг. Чижээлээрге, ачазы оглунга: «Чемненир мурнунда холун чуп ал» — деп чагып тургаш-ла, боду ажылдааш келгеш, холун чугбас болза, чаш кижн база угаан-медерелдиг болгаш, ону эскерип. Ол дораан: «Ачам боду чугбас кижн чорду чоп» деп билиишкинниг артып калыр. Моон бир дугаар түңнелди үндүрүп болур. Ада-ие бүрүзү ажы-төлге амыдыралда үлегер-чижек болуру чугула.

Өг-бүле бүрүзүнде уруглар кижизидилгезинин дугайында боттарының көрүжү база билиишкини турар ужурлуг. Бо талазы-биле

В.А.Сухомлинскийнің «Өг-бүле амыдыралының кол сорулгазы болгаш утказы – ажы-төлдүң кижизидилгези. Ажы-төл кижизидилгезинин кол школазы – өгнүң эр ээзи биле херээжен ээзинин, ачазы биле авазының бот-боттарынга хамаарылгазы» — деп чугаалааны кончуг тааржыр. Өг-бүлеге чаш кижиге төрүттүнген соонда ада-ие, бир дугаарында, чаш төлүнүн кижизидилгезинче ооң чырыкче чаяттынган хүнүнден эгелээш, сагыш салыры чугула. Чаш уруг долгандыр турар ада-иезинин, чоок төрелдеринин арын-шырайын, үнүн таныыр-билир болур. Ол долгандыр болуп турар болуушкуннарны база шингээди ап турар.

«Улусчу кижизидилгениң кол сорулгазы – уругларны угаан-сарыылдыг, кадык-шыырак болгаш төлептиг мөзү-шынарлыг кылдыр кижизидери. Чамдык эт-херексел, эт-сеп, алгыш-йөрээл безин уругларның өзүлдезинге улуг салдарлыг. Долгандыр турар амыдырал уругларга эки-даа, багай-даа салдарны чедирер. Багай аажы-чаңныг кижилерниң салдары багай талаже угландыар, ынчангаш уругларны кайы хамаанчок кижилер-биле эдеришпезин сүмелеп чагыыр болза эки.

Уруглар кижизидилгезинче чүгле ада-ие эвес, а дөргүл-төрели, чоок кижилери шупту сагыш салыр болза эки. Кижизидилге айтырыы нарын болгаш янзы-бүрү угланышкыннарлыг, аңгы-аңгы талаларлыг. Кижизидер, азыраар, доруктурар, карактаар, деткиир, сагыш салыр, чаңчыктырар, сургаар, угаан киирер, шыдал киирер, өөредир дээш, оон-даа өске сөстөр уругларның өзүлдезин, кижиге болурун дорт илередип турар.

Ада-ие ажы-төлүнүн кижизидилгезинге бурунгу өгбелерниң чагып чоранын үндезин кылып ажыглаар. Мөзү-бүдүштүг кижини кижизидер дизе, чүгле эки аажы-чаңны дамчыдып чаңчыктырары эвес, а алыс чажындан төлептиг чагай арын-нүүрлүг болурун чедип алыры ол. Бүдүштүг дээрге эки кижизидилгениң бадыткалы болуп, бодунуң сөс-домаандан, ажил-херээнден-даа белени-биле ойталавас, амыдыралга туруштуг кижини көргүзүп турар.

Шынчы чорук чамдык өг-бүлелерде шала куду деңнелде. Ооң түңнелинде ажы-төлдүң шын эвес орукче кире бээринин барымдаазы бар. Чаш кижини чөпшээрел чок өске кижиге чүүлүнге дегбес деп угаадыры болгаш билиндирери күзенчиг.

Ада-иениң уругларга кижизидикчи салдары хөй талалыг болгаш аңгы-аңгы. Ынчалзажок уругларга ада-иениң үлегери, чонга хүндүткелдии улуг салдарлыг. Уругларны ада-ие боттарының аажы-чаңы, ажил-ижи-биле кижизидер. Өг-бүледе кижизидилге кандыг болур-дур, ажы-төлдүң

кижизидилгези база шак-ла ындыг болур. Ооң уржуу дөзээшкинде эвес, а өттүнүүшкүндө, үлегер чижекте, кижизидикчи салдарда.

Кижизидилге ажылын шын эвес чорудуп турарындан чамдык өг-бүлелерде күш-ажыл кижизидилгези шуут дедир болуп турар таварылгалар хөй. Уруглар чүглө ажыл-ишке хөөн чок, ону кылып билбес эвес, а харын-даа «ада-иезиниң мойнунда олурупкан», оларны «кулдары» ышкаш ажыглаар таварылгалар база бар. Бо таварылгада ада-иелер боттары буруулуг. Олар уругларын кандыг-даа күш-ажылга өөрөтпээн, чаңчыктырбаан, бүгү-ле ажыл-ишти боттары кылыр. Харын-даа уруглары ажыл кылырын күзээрге, «Мен бодум кылыптайн, а сен ойна азы кичээлиң кыл» — дээр. Ол шын эвес. Чамдык уруглар школачы хүлээлгезин безин багай күүседип, өөредилгези кошкак болуп, хөй-ниити ажылдарынга болгаш класстан дашкаар ажыл-херектерге киришпес болгулаар.

Кижиги улус-биле чугаалажып билир, эвилен-ээлдек, чазык арын-шырайлыг, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, мөзү-бүдүштүг болур болза, чоннун хүндүткелин чаалап алырын билир бис. Кижизидилге айтырыы өг-бүлениң бай-шыыраанда эвес, а өг-бүлө аяннажылгазында.

Бо беседамны, А.Н.Островскийниң кижизидилге дугайында чугаазы- биле доозайн. «Кижизидилге ол дээрге, ажы-төлгө эки сөстөр чугаалаары, чагып-сургаары эвес, а чүнүң-даа мурнунда боду кижизиг чурттаары-дыр. Ажы-төлүңгө хамаарыштыр бодунуң хүлээлгезин шын күүседирин күзээр кижиги болза, ол баштай бодунуң кижизидилгезинден эгелээр ужурлуг».

«Уругну кижизидериниң 9 сагыыр чурumu»

1. Уруун(оглуң) сен ышкаш азы күзеп турарың ышкаш болур деп манава. Кижизидилге аңаа сен ышкаш болур эвес, а боду боду ышкаш болурунга дузалаар ужурлуг.
2. Уруун(оглуң) дээш бүгү-ле кылып турар чүүл дээш өрте-к-үнезин негеве – аңаа чуртталганы бергениң дээш, ол сеңээ канчаар өөрүп четтиргенин илередирил? Ол өске кижиге чуртталганы бээр, а ол база өскеге: ол дээр-ге өөрүп четтириш-кинниң эгилде чок хоойлузу-дур.
3. Кижизидилге үезинде уруунга (оглуңга) бодунуң хомудалың дээш ка-жан-даа өжээн негеве. Ол оон сээң кыраан назыныңда «ажыг хлеб» болбас кылдыр, чүге дизе «чүнү тарыыр сен, ону ажаар сен».
4. Уруунуң бергелеринге хамаарылга чок болба: чуртталганың бергелери кижиге бүрүзүнүң күш-шыдалының аайы-биле бердинген болур, ынчангаш оон бергелери сээңинден дээр-де-вес дээрзинге бүзүрелдиг бол.
5. Кижизидилге үезинде куду көрбө.
6. Уруунга бир-ле чүүлдү кылып шыдавас болзуңза, бодуну хилинчекте-ве, а ка-жан кылып шыдаар тургаш, кылбас болзуңза, ол ынчан бодуну хилинчекте.
7. Уругга шупту чүүл күүсеттинмээн болза, ол чогуур ужурлуг дең-не-лде кылдынмааны ол дээрзин сактып ал.
8. Чүгле бодунуң төлүңге эвес, өскениң төлүңге база ынак бол. Өске кижиниң сээң уруунга хамаарыштыр кылып болгу дег чүүлүн ка-жан-даа кылба.
9. Бодунуң уруунга ынак бол: улуг-даа болза, салым-чаяаны, чеди-иш-кини чок-даа болза; оон-биле чугаалажып тургаш, уруун сээң-биле ка-ды чо-руур байырлалың дээрзинге өөрүп чор.

Ажы-төлдү бис чүгле кижизидер дээш чаяап бодарадыр эвес, а олар база бисти кижизитсин дээш өстүрер бис. Бодунуң уруунга экини күзээр дээш ада-ие үлегерлиг болур ужурлуг. Ол дээр-ге кижизидилге-дир. А силерниң өг-бүлеңерде ажы-төл кижизидилгези кандыг үндезиннигил?

